

A szabadság esélyei

A „Kravcsenko-ügy” miatt tért vissza a színpadra **BALÁZS ZOLTÁN**, aki több éve már nem játszott, csak rendezett. **VIKTOR KRAVCSENKO ÉN A SZABADSÁGOT VÁLASZTOTTAM** című könyvéből készített előadását nem monodrámának, hanem „egyszemélyes kiáltvány”-nak nevezi, mert elsősorban nem a színészi játék lehetőségét látja az anyagban, hanem olyan történelmi tények közvetítését, amelyeknek felhívó jellegük lehet a jelen számára is. **MÁTYÁS EDINA** írása.

Viktor Kravcsenko (1905–1966) nevét Balázs Zoltán először akkor hallotta, amikor néhány évvel ezelőtt Ariane Mnouchkine egy interjúban élete öt legfontosabb könyve közé sorolta az *Én a szabadságot választottam* című kötetet. Ez lényegében egy memoár, amelyet Kravcsenko azután írt, hogy 1944-ben politikai menedéket kért az Egyesült Államokban. A kötet azzal a céllal dolgozza fel a szerző addigi életét, hogy a nyugati világ számára is nyilvánvalóvá tegye a Sztálin irányította Szovjetunió valódi természetét. Az 1946-ban megjelent könyv óriási bestseller lett, csak az Egyesült Államokban négy millió példányban kelt el, de Franciaországban is hatalmas volt iránta az érdeklődés.

Kelet-Európába azonban nem nagyon jutott el a híre, még a rendszerváltás után sem. Csak 2008-ban jelent meg a lengyel kiadása. Ez viszont óriási sajtóvisszhangot keltett, és jelentős vitákat generált. Emellett még bolgárukat adták ki a kötetet, de oroszul máig csak részletek jelentek meg belőle. Balázs Zoltán annyira magáévá tette Kravcsenko ügyét, hogy a Maladype stábjába több éves konok munkával felkutatva a jogtulajdonost (Kravcsenko Amerikában született fiát), és megszerezte tőle a mű kiadásának jogait. Majd Konok Péter történéssel lefordították a könyvet, és a Maladype saját kiadásban meg is jelentette a kötetet. Ehhez kapcsolódóan készítette el Balázs Zoltán egyszemélyes színpadi kiáltványát. (A programhoz készült egy drámapedagógiai sorozat is, amelyben diákok ismerhették meg Kravcsenko dilemmáit, és foglalhattak állást bennük.)

Balázs Zoltán a több mint 800 oldalas könyvből mintegy 65 oldalnyi szöveget mond el – két részben, közel két órában. Mivel a könyvnek alig tizede hangzik el, ezért különösen fontos szerepet kap az anyag válogatása, szerkesztése. Ez sok mindent elárul arról, hogy mi foglalkoztatja a színész-rendezőt a Kravcsenko-ügyben.

Balázs Zoltán a szelekcióról annyit mond, hogy tulajdonképpen nagyobb anyag áll rendelkezésére, mint amit esténként elmond, mert mindig a pillanatnyi helyzettől, a nézői érdeklődéstől

(és nyilván az előadó koncentrációjától is) függ, hogy mi hangzik el, esetleg mit részletez, vagy mit ugrik át, így kimaradhatnak olyan részletek, amelyek máskor elhangoznak.

Ez a nyitottság, rugalmasság az előadásmódot is jellemzi. Eredetileg felolvasószínházként hirdették az estét, és a korábbi beszámolókból, kritikákból még a kikészített kéziratoldalakról is olvastunk, de mára ezek eltűntek, Balázs Zoltán fejből mondja a szöveget – meghagyva magának a jogot, hogy esetleg elakadjon, gondolkodjon pár pillanatra, vagy visszaugorjon egy korábbi eseményre, amit véletlenül hagyott ki, de úgy érzi, hogy a történet összefüggései szempontjából mégis fontos. De Balázs Zoltán kerül minden színpadiasságot, bármiféle teátrális hatást. Egy ember ül egy magasított széken, és jól láthatóan hozzánk, nézőkhöz beszél. Mivel ebben az előadásban nincsenek partnerei, minket tekint annak. Időnként ki is szól hozzánk: „tudnak követni? Picit lassítsak?” – kérdezi, mert talán valóban túlságosan is lendületes a beszédtempója. De azt mondja, hogy ezzel csak Kravcsenko szenvedélyének akar megfelelni. Máskor vizespalackot nyújt az előadó egy köhögő nézőnek, később ő áll le, mert innia kell, hogy tovább tudjon beszélni. Aztán reagál egy leeső csomagra, egy tüszentő nézőnek pedig automatikusan mondja, hogy egészségére.

Ez a közvetlenség egyáltalán nem tűnik póznak, inkább egy előadói döntés természetes következményének. Balázs Zoltán ezúttal hangsúlyozottan Balázs Zoltánként beszél, nem változik át Kravcsenkóvá, nem alakít figurát, nem akar többet mondani róla, mint amit Kravcsenko szövege tartalmaz. Mert elsősorban ezt – főleg a könyv mondandóját – akarja közvetíteni. Ezzel azonosul, és nem egy homályos történelmi alakkal, akiről azért többet kellene tudnunk, hogy megítéljük. Kravcsenko memoárjának – már születésének körülményeiből adódóan is – eleve van némi példázatos jellege, Balázs Zoltán ezzel is azonosul, maga is afféle példabeszédként mondja el a szöveget.

Eközben egyáltalán nem történelemórát látunk, nem a múltba vesző események felidézése a fontos. Inkább olyan kérdések személyes felvetésére kerül a hangsúly, amelyek Kravcsenkót éppúgy foglalkoztathatták, mint Balázs Zoltánt vagy előadásának hallgatóit. Ez a szövegválogatásból is egyértelműen kiderül (itt kell visszatalni a szerkesztés kérdésére). Balázs Zoltán olyan szövegkönyvet állított össze, amelynek középpontjában az emberi szabadság problémái, az egyéni ember életlehetőségei állnak. Ezt morális kérdésként éppúgy felveti, mint társadalmi problémaként. Ez az a vezérfonal, ami azt garantálja, hogy ne vesszünk bele a nagyívű történetbe, amikor erős kihagyásokkal – itt-ott csak jelzésszerű utalásokkal – végigmész egy (majdnem) teljes életet.

Kravcsenko mintegy örökségül kapja a szabadság iránti vágyat az apjától, aki a cári rendszer börtönét is megjárta (ahol majdnem halálra korbácsolták). „Szabadság nélkül nem élet az élet” – mondja a fiának még kisgyermekkorában. „Bármilyen is történjen velem, neked dolgoznod, tanulnod, minden lehetséges eszközzel harcolnod kell a szabadságért. Vagy disznók vagyunk, vagy embe-

rek.” És amikor a másik fia egy családi vitában számon kéri az apán, hogy miért így él, miért nem gondol a családjára, akkor mély meggyőződéssel mondja: „Egyetlen nemzedék áldozata által a jövő nemzedékei boldogabban, civilizáltabban élhetnek majd. Oroszországban a sötétség uralkodik, az embereket kizsákmányolják, de olyan ország lehet belőle, ahol nem lesz többé szolga. Azt akarom, hogy mindenki emberhez méltó életet élhessen.”

Nyilván ez az apai örökség is hozzájárul ahhoz, hogy Kravcsenko még ifjú korában „a kommunista kisebbség”-hez csatlakozzon, mert azt gondolja, „ha ők mutatják az utat, akkor jó irányba” fog haladni. Az is érdekes kérdés lenne, hogy ez a kisebbség hogyan épített fel egy totális rendszert, de erről az előadás nem beszél. Csak a büszke küldetésstudatot érzékeljük, mert Kravcsenko is úgy tartja, hogy „azon elit tagja” lett, „amelyet maga a történelem választott ki, hogy hazámat és az egész világot a sötétségből a szocializmus fénye felé vezesse”. Maga is tudja, hogy ez meglehetősen hivalkodóan hangzik, de akkoriban így beszéltek, így éreztek a kommunisták.

Balázs Zoltán *Foto: Kiss Mónika*

A kommunista meggyőződés eleinte annyit jelentett Kravcsenko számára, hogy többet és keményebben dolgozott, mint mások – előbb vājárként egy bányában, majd egy baleset után művezetőként egy gépgyárban. Aztán behívták vörös katonának, ahol arra az alapkérdésre egyszerűsödött az élete, hogy vagy öl, vagy őt ölik meg.

A 20-as évek végén, huszonhárom éves korában egy olyan ifjú szemével nézte a világot, akit a Komszomol és a Vörös Hadsereg formált felnőtté. „Az életem nélkülözésből és igyekezetből állt” – mondja. „Idegesített a liberálisok nyafogása, akik nyugős elégedetlenséggel figyelték a dolgokat, és kívülről kritizálták. Az ideák és a hit hozzám hasonló elkötelezettjei szemében az akkori szenvedések csupán az országra és a népére váró dicsőséges jövő záloga volt.” És mindezt az is erősítette, hogy az újságok az új korszak új jelszavaitól duzzadtak.

A valósággal ekkoriban Kravcsenkót csak az apja próbálta szembesíteni, akit a szovjet valóság egyáltalán nem emlékeztette a fiatalkori forradalmi álmaira. Az egyenlőség jelszava mögött növekvő társadalmi különbségekre figyelmeztette fiát. Meg arra, hogy „a hatalom veszélyes dolog.” Ezért kéri, hogy maradjon közel az emberekhez, ne az elért pozícióval mérje magát, inkább azzal, hogy a környezetében (esetleg az irányítása alatt) dolgozó emberek miképp élnek; jobban megy-e nekik, boldogabbak-e, szabadabbnak érzik-e magukat. Csak ez mutathatja meg, hogy mennyi igaz az újságok jelszavaiból és a kommunisták elméleteiből.

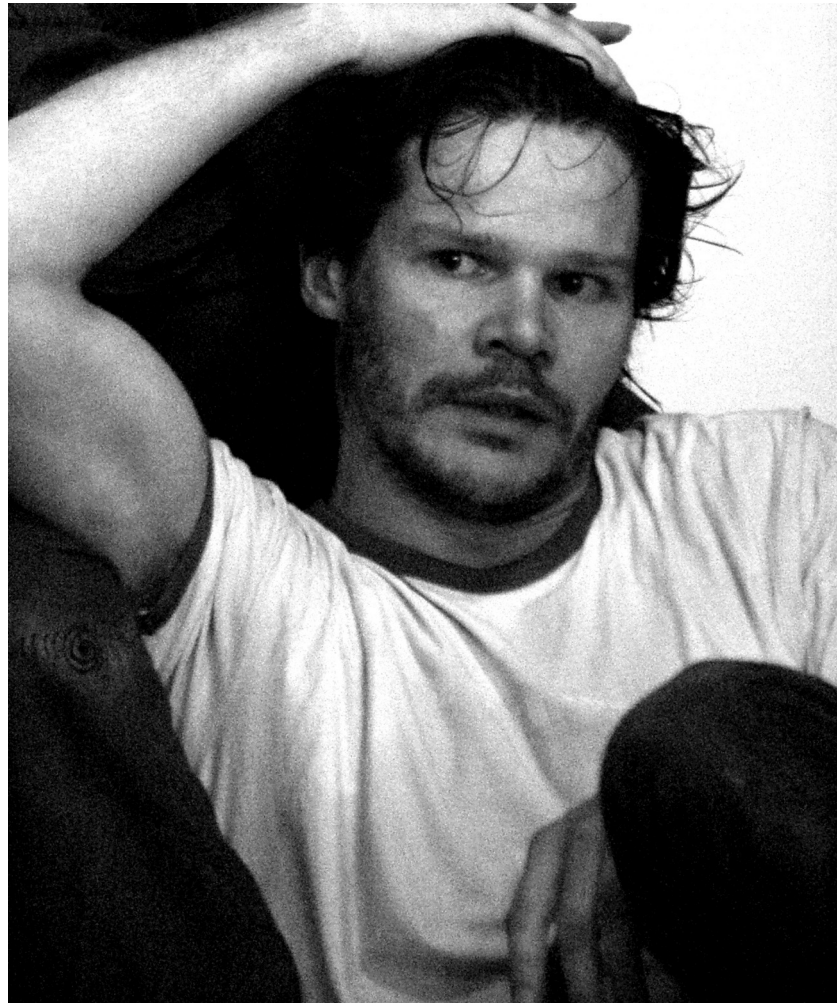
Kravcsenko az ország lakossága nagy részéhez hasonlóan elhitte az első kirakatpereket, hogy a régi világ értelmiségi elitjében vannak olyan emberek, akik a kommunista állam ellen szövetkeztek, s ráadásul ezt szenttelenül be is ismerik a nyilvánosság előtt. Nem látta, hogy ezek a kirakatperek azt a célt szolgálták, hogy megsemmisítsék a régi elitet, és a helyére egy olyan generációt állítsanak, amely nem kötődik semmilyen formában a múlthoz, nincsenek emlékei egy másfajta rendszerről, s így feltétlen lojalitás várható tőlük. Ennek a tervnek a részeként kommunista fiatalok tömegeit küldték az egyetemekre. Kravcsenko is így került a harkovi műszaki főiskolára.

Miközben „a sajtó a dicsőséges eredményekről szóló meséket harangozta”, Kravcsenkónak eszébe sem jutott rákérdezni arra, hogy ebből „mi volt a valóság, mi volt az illúzió”. Ezzel csak időnként szembesült – váratlanul. Például az egyik szerelme, egy pártfunkcionárius felesége beszél neki erről. „Maszkot hordunk, és egy nagy átverés részei vagyunk” – mondja neki. „Milyen szerencsések a hozzád hasonló őszinte fiatal kommunisták” – teszi hozzá. „Még van hitetek, és mit sem tudtok azokról a mocskos intrikákról és hatalmas halálos párbajokról, amelyek a vezetés csúcsein folynak. Olyan közel kerülök hozzá, hogy néha úgy érzem, megfulladok.” (A munka, a politika, a társadalom eseményei mellett a magánélet fordulatai valóban csak villanásszerűen kerülnek bele Balázs Zoltán előadásába.)

Amikor Kravcsenko visszatért a gyárba, nem tudott „elzárkózni a vidéken végbemenő tragédia híreitől. A munkások nyíltan

beszéltek az erőszakról, a kegyetlenkedésekről, az éhínségről”. De öntudatlanul is védelmezni próbálta magát a tények eróziójával szemben. Igazán az nyitotta fel „a szemét és az elméjét, hogy végre hunyorgás nélkül” láthasson, amikor kommunisták csoportjait mezőgazdasági területre küldték, hogy segítsenek az aratásban, gyorsítsák a betakarítást. „Úgy éreztük magunkat, mintha egy véres háború kellős közepébe vetettek volna bennünket.” A parasztok védelmezték a földjeiket, vagyonukat, sokan felégették inkább a termést, a birtokukat és a házaikat – egy egész élet munkáját –, csak hogy ne jussanak a kommunisták kezére. A parasztok tömeges deportálása után a maradók aztán „önként” beléptek a kolhozokba. „Aki közvetlenül megtapasztalták a kollektivizálás rémségeit, megjelölt emberek lettek, sebeket kaptunk. Az atrocitások aritmetikája értelmetlennek tűnt, nem tudtuk igazoltnak látni az agrárvidékeken folyó terrort” – mondja Kravcsenko nevében Balázs Zoltán.

Ezt az érzést egy későbbi élmény még inkább megerősíti, amikor Kravcsenko az ukrainai éhezés rettenetes látványával

Balázs Zoltán *Foto:* Kiss Mónika

szembesül. De közben különös felfedezéseket is tesz. Például hogy az éhínség közepette is zavartalanul folytatódik a vaj nemzetközi exportja. Vagy még döbbenetesebb az, hogy miközben férfiak, nők és gyerekek százai haltak éhen a falvakban, a téglasilóban sok ezer pud gabona állt még az előző évi aratásból. „Miért? Ezt csak Sztálin politbűrója tudta volna megmondani. És természetesen nem mondta. Legbelül, a tudatom mélyén ekkor kezdtem szakítani a párttal” – hangzik el az előadásban.

A másik repedést Kravcsenko hitében a letartóztatások, a perek, a deportálások, a kivégzések szaporodása okozza. „A pártsajtóban folyton a dekabrista hangulatról cikkeztek, amit gyökeresen ki kell gyomlálni. Előkészítették a talajt a pártban lezajló nagy tisztogatásnak, ami kiostálta a kételkedőket, a kényes gyomruakat, akik már megcsömöröltek a rengeteg vértől és szenvedéstől” – mondja. Később arról beszél, hogy 1934-ben, a Kirov-gyilkosság után Sztálin pánikba esett, és óráról órára emelkedett a letartóztatottak száma. Végül mindenki veszélyben érezhette magát, aki valaha is kétségeket fogalmazott meg Sztálin politikájával szemben. „Leningrádban gyanúsítottak százait terelték össze, hogy rövid úton bármiféle per nélkül kivégezzék őket” – mondja.

Mindehhez az is hozzátartozott, hogy a teljes társadalmat behálózta a besúgók rendszere. Mindenkiről dossziét vezettek, és az egyéni aktákba gondosan feljegyeztek minden szót és tettet. Ezekben tárolták a titkos ügynökök vádjait, akik ott voltak minden munkahelyen, hivatalban, iskolában. Őket egészítették ki az önkéntes besúgók, akik vagy azért írtak feljelentéseket, mert a hivatalosság kegyeit keresték, vagy egyszerűen az irigység és a gyűlölet vezette őket. De nemcsak a különleges ügyosztályok besúgói voltak ott mindenütt, hanem a pártbizottságok is informátorok tömegeit foglalkoztatták. Így besúgók kémkedtek besúgók után. Ez a sokszoros átfedésekkel felépített piramis egészen a párt moszkvai központjáig ért, és csúcát a Sztálin vezette politbűró alkotta. „A hétköznapi emberek talán nem voltak tudatában e rendszer léptékeivel – teszi hozzá Kravcsenko –, többnyire csak annyit tudtak, hogy még a falnak is füle van. És hogy a szókimondás a lehető legrövidebb út a pusztulás felé.” A besúgás összetett rendszere annyira valóságos volt, hogy „gyakorlatilag likvidálta az ódivatú magánéletet”.

Eközben arról kevesebb szó esik az előadásban, hogy Kravcsenko karrierje miképpen ívelt meredeken felfelé. Amikor egy jelentős gyár vezetője lett, felkereste őt az édesapja. És miután elkérte tőle a kimutatásokat, beszélni akart vele. „Olyan lettél, mint a strucc – mondta neki –, nem látod a valóságot.” Erre a fiú szabadkozni kezdett: „Nézd apa, ne gondold, hogy nem tudom, hogy mi történik, vagy hogy beadtam a derekam a rendszernek. De mit tehetnék? Vannak pozitív dolgok is, új bányák, új gyárak, vasútvonalak.” Ekkor az apa azokkal a szempontokkal szembesítette a fiút, amit már gyerekkorában is képviselt: „Ti, kommunisták, amikor új gyárakról beszéltek, akkor azt mondjátok, a cél az emberek jobb

élete. Valóban jobban élnek, mint a cári időkben?” Az összevetés azonban az apa szerint nem a jelen javára dönt. „Akkor az életünk sokkal gazdaságosabb volt, mint egy mai munkás élete.” Majd a konkrét számokba is részletesen belemerül. Ma „egy munkás fizetésének 20-25%-át visszatartják. A régi rendszerben egy munkás a fizetése 20-25%-ból kifizethette mindazt az egészségügyi ellátást és vakációt, amire szüksége volt. És nem kellett hálásnak lenni a kormánynak. Ami pedig az egészségügyi ellátás minőségét illeti, jobb, ha nem szorul rá az ember. Ha megbetegszel, te az állami rendelőbe jársz?” – kérdezi a fiát.

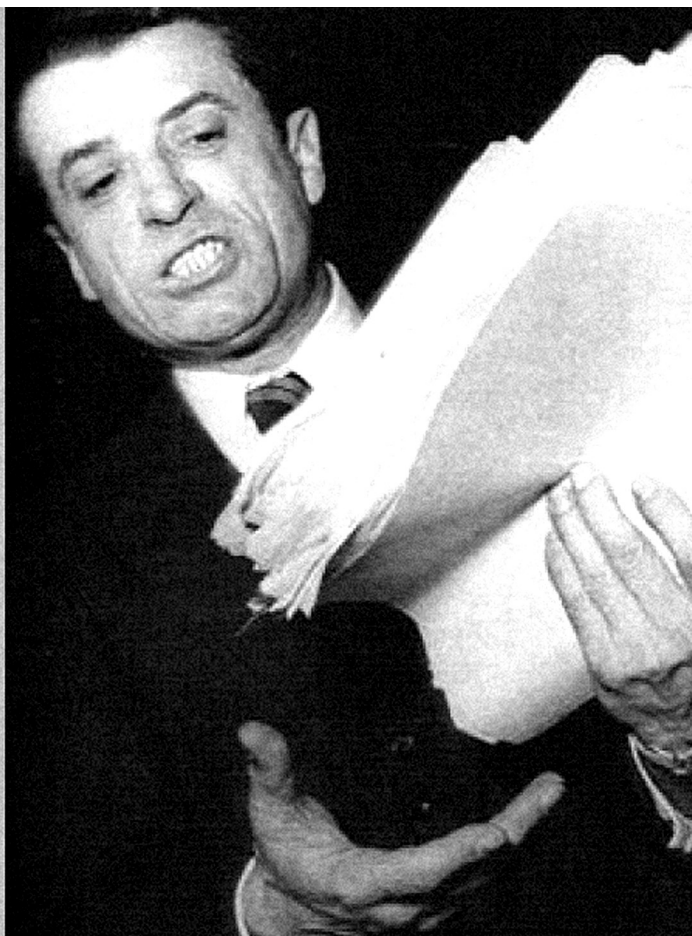
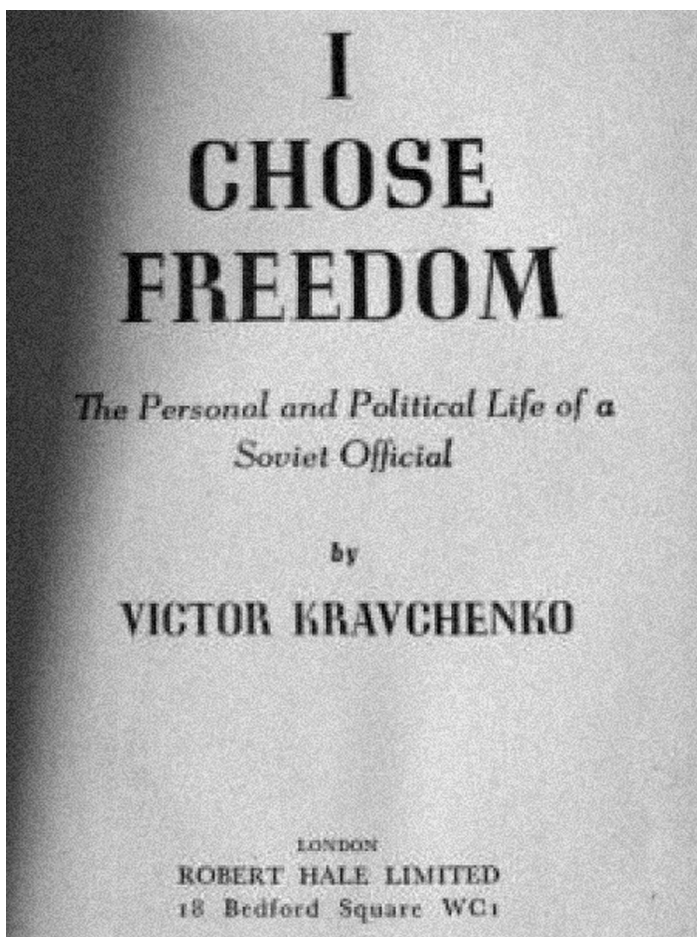
Ráadásul a számokból az is világos, hogy az egész szocialista ipari rendszer vesztéségesen működik. „Az életünket kockáztattuk, hogy eltöröljük a zsarnokságot és a kizsákmányolást. Ám ez nem jelenti azt, hogy örülnünk kéne, ha ugyanezek a rossz dolgok más néven térnek vissza” – mondja az apa. „A mai igazságtalanságokat a régi bajokkal igazolni ócska demagógia. Ma minden a nép tulajdona, nincsenek kapitalisták, nincsenek kizsákmányolók. De a munkás, aki annak ellenére éhes marad, hogy ő és a családja megfeszítve dolgozik, nem sokat törődik vele, hogy ki zsákmányolja ki, egy magánzó vagy az állam.” Sőt az apa szerint jelenleg rosszabb is a helyzet. Hisz ha régen egy kapitalistánál nem tetszettek a munkakörülmények, akkor a munkás másik állás után nézhetett. Vagy tiltakozó gyűléseket hívhatott össze, sztrájkolhatott, ellenzéki lapokat adhatott ki. „Próbáld csak meg ma ezek közül valamelyiket! Rögvest egy fogolytáborban találsz magad.”

A rendszernek ez az alapvető természete akkor válik Kravcsenko számára is személyesen átélhetővé, amikor 1936-ban elene is eljárás indult. Előbb pártfegyelmet kezdeményeztek ellene, majd az NKVD¹ is rászállt (de a letartóztatására valamilyen nem kerül sor, talán azért, mert volt egy jóakarója Sztálin környezetében). Grotosztok vadak fogalmazódtak meg Kravcsenko ellen. „De azoknak a lázas napoknak a torz tükrében az abszurdításoknak megvolt a maguk sajátos logikájuk. Ha már Trockij is német kém volt, amikor a Vörös Hadsereget megszervezte, az óriások, akik Lenin oldalán csinálták végig a forradalmat, valójában idegen hatalmak zsoldjában álló veszett kutyák voltak, akkor miért ne lenne kézenfekvő, hogy ez a Kravcsenko ott lenn Nikopolban úgy akarta romba dönteni a szovjet rendszert, hogy dollármilliókat szórt el teljesen felesleges csögyártó gépekre.”

Az NKVD épületében közel egy hónapig zajlottak Kravcsenko éjszakai kihallgatásai, miközben nappal kiengedték dolgozni. Az is keserű tapasztalat számára, hogy hiába kért segítséget egykori ismerőseitől. Ezt a keserű tapasztalatot tulajdonképpen az apja egyik harcostársa fogalmazza meg: „A cár idejében, ha politikai bajba keveredtünk, nem tagadtak meg bennünket az elvtársak. Jöttek és felhajtást rendeztek” – mondja. „Most meg mindenütt csak süket csend, lapítás. Ez ijesztő!”

Mire Kravcsenko Moszkvából visszatért a munkahelyére, adigra leváltották, és elrendelték a kilakoltatását. Majd egy vallo-

¹ A Belügyi Népbiztosság, rövidítve NKVD, az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között.

Viktor Kravcsenko és a könyve

mást is alá akartak íratni velem, amely a halálos ítéletével lett volna egyenlő. De erre nem volt hajlandó, így alaposan elverték.

Ekkor tört össze benne minden: otthon leakasztja a falról Sztálin portréját, apró darabokra tépi, aztán ezeket a darabokat még kisebb fecnikre, majd mindet bedobja a WC-be, és meghúzza a láncot. „A gurgulázó vizet nézve éreztem, hogy már soha nem fogom ugyanazt érezni a párt, a vezető és az ügy iránt, mint régen. A köldökzsinór egyszer s mindenkorra elszakadt. Elfogadhatom a párt megbízásait, beszédek tarthatok, de mindez már csak színészkedés lesz és stratégia. Közben türelmesen várom az alkalmat, hogy megszökhessem.”

Végül Kravcsenkónak annyit mégis sikerül elérni, hogy valamiért életben hagyják. De más munkahely után kell néznie. Közben éhező, kifosztott tömegeket lát maga körül az országban, „akiktől a legalapvetőbb szabadságjogokat is elvették. Visszatekintve azt tartom a legszörnyűbbnek – mondja –, hogy az emberek szenvedését adottnak vették, olyan elkerülhetetlen dolognak, mint az uráli klíma.”

Aztán váratlanul a karrierje ismét felfelé kezdett ívelni. 1942 májusában formálisan a kormány tagja lett. Ebben a pozíciójában kapta az amerikai megbízását. „Nem az én hibám volt, hogy el kellett hagynom a hazámat, egy romlott, embertelen rendszert” – mondja. Sőt máshol a bátyját idézve – aki katonatisztként az elsők között indult a frontra, hogy az életét áldozza – a haza és a rendszer között is különbséget tesz. A bátyja szerint a kettőt nagy kár lenne összekeverni.

Balázs Zoltán előadása Kravcsenko kiáltványának kezdő mondataival fejeződik be: „Akik azt gondolják, hogy az oroszok felszabadítása a totalitárius iga alól az oroszok dolga lenne, azok súlyosan tévednek. A civilizáció biztonsága, a tartós béke esélye épp ezen a felszabadításon múlik. Országunkat belülről felszabadítani csak úgy lehetséges, ha a közvélemény megismeri és megérti az orosz valóságot. Szabad és demokratikus Oroszország nélkül sosem valósulhat meg tartós béke a Földön.”

Viktor Kravcsenko:
Én a szabadságot választottam
MALADYPE SZÍNHÁZ

Fordította: **Konok Péter**
Összeállította és előadja: **Balázs Zoltán**

Bemutató: **2015. november 14.**
Helyszín: **Maladype Bázis**